

28373

LIAR

REAL ACADEMIA
GALEGA
A CORUÑA

F 3078

Biblioteca

ENCIO VAAMONDE

KÉLICA

30 céntimos

CRISTÓBAL DÍAZ

16

L A R

leva publicados os seguintes números:

- A miña muller**, por W. Fernández Flórez.
O Anarquista, por Leandro Pita Romero.
O Pastor de D^a. Silvia, por Aurelio Ribalta Naiciña,
por Leandro Carré Alvarellos.
Os probes de Deus, por L. Amado Carballo.
Martes d' Antroido, por Francisca Herrera
Antón Piruleiro, por Jesús F. González.
Pantelas, home libre, por R. Otero Pedrayo
A terra chama, por Uxío Carré Aldao
O lobo da xente, por Vicente Risco.
Buserana, por Gonzalo López Abente.
A dona das torres, por Anxel del Castillo.
Ana María, por Xuan Xesús González.
A propia vida, por Leandro Carré Alvarellos.
Cabalgadas en Salnés, por F. Bouza Brey.
Anxèlica, por Florencio Vaamonde.

e publicará o derradeiro sábado de Nadal

MANECHO O DA RÚA

por XOSÉ LESTA MEIS

L A R

É a úneca publicación galega que proporciona mensualmente aos lêtores unha novela por 30 céntimos.

* Suscripción á 6 números 1'60 Ptas. *

Administración e Imprenta: Real, 36 - 1.º A CRUÑA

L A R

REVISTA MENSUAL

DIREITOR: LEANDRO CARRÉ

ADMINISTRADOR: ANXEL CASAL

Ano 2

Nadal de 1925

Núm. 16

A N X É L I C A

NOVELA ORIXINAL E INÉDITA

P O R

Florencio Vaamonde

(Portada de CAMILO DÍAZ)

IMPRENTA LAR

Real, 36-1.º

A CRUNA

Hoxe honrámonos publicando a obra póstuma de Florencio Vaamonde, a novela ANXÉLICA que escribiu para LAR sen sospeitar que a morte había de ferir treidoramente no momento mesmo en que daba lêtura â sua obra, que viña de romatar, e de nantes de lle dar a derradeira man para correxir calquera errata ou modificar algún pasaxe conforme poidera estimar no repaso que tencionaba darlle. Vai pois a novela tal e como a deixou escrita de primeira intención o chorado amigo, sen o perfeicionamento que ele houbéralle dado derradeira mente, mais inda así belamente escrita; pois Florencio Vaamonde era un dos literatos de mais valer nas letras galegas.

O irmán do finado, noso amigo D. César, engadiulle â noveliña unhas breves notas que xugóu comenentes para a mellor conocencia dos lugares e persoas que interveñen na historia. É pois este número de LAR un dos mais interesantes de cantos levamos publicado, e temos a seguranza de que os nosos lêtores así han de o estimaren.

ANXÉLICA

I

NA casa grande de Silvoso (1) reinaba tristeza inmensa. Todas as ventanas e portas estaban cerradas e ningunha persoa se via ao seu rente. Somentemente de cando en cando abríase a porta principal para dar paso á algún que n'ela entraba ou saía. O sino da parroquia con fúnebre lamento daba á coñecer que algún feligrés acababa de finar. Efectivamente, Xuan de Vilardefrancos acababa de morrer. Xuan de Vilardefrancos era o mais fiel e mais leal criado do magnífico señor D. Fernando de Silvoso, e a súa morte era sentida como á de un individuo da familia. Vilardefrancos era fillo de un caseiro dos padres de D. Fernando, e con este andara á escola na aldea chegando os dous á ter unha amizade como se foran iguais. D. Fernando largou á Santiago á estudos maiores e Xuan quedou na aldea hasta que as quintas o reclamaron. Foi de soldado e colleróno as guerras napoleónicas. Formaba parte da expedición do Marqués de la Romana, e co'él foi á Dinamarca en calidade de asistente do xeneral pontevedrés Kindelán, e cando éste, o comandante Lopes de Sobrado, e outros xefes se afrancesaron; Vilardefrancos

seguiu a seu amo e pasou a formar parte do exército francés no que permaneceu hasta despois da caída do capitán do século. Tomou parte nas campañas de Rusia e Alemaña, e foi, por fin, de guarnición a París. Pasaran anos e o señor de Silvoso apenas se acordaba d'él. D. Fernando dérase á política. Fora deputado ás Cortes, exercera cargos importantes, mais tamén sufrira d'abondo c'os enemigos nos incertos tempos de Fernando VII, e case sempre andaba emigrado ou de viaxe pol-o extranxeiro, e gracias a que tiña bés en Franza, podíase soste contra do encono dos contrarios naquela época en que hasta os maioradegos se confiscaban. D. Fernando casára c'unha nobre señora que logo o deixára viu-do, e sô lle quedara d'ela unha nena que él adoraba e criaba e educaba con moito esmero e cariño. Nada en Ouces, era aficionada ao campo, e o seu maior pracer consistía, cando n'el estaba, a traballar c'oas suas propias mas, o lindo xardín da casa, e mesturar-se nas faenas dos labradores, nas que sabía tanto coma eles. Seu padre sempre a levaba consigo ao extranxeiro. Aprendera e sabía moito ben, o latín, francés e italiano, e conoía todol-os clásicos da antiguidade e do renacemento. En París non deixaba o padre de a levar a todol-os espectáculos e diversións propias da sua idade e do seu linaxe, e estaba mui ben relacionada con nenas do seu igual.

Un día, por casualidade, D. Fernando atopou con Xuan de Vilardefrancos n'un xardín de París e alegrouse moito de o ver e recordar os tempos de nenos en que xuntos andaban á escola no Outeiro (2) e enterado dos moitos traballos que o soldado pasara e que estaba sen colocación, logo lle ofreceu, e él aceptou, o posto de mordomo ou criado maior na sua casa de campo, pois D. Fernando tamén tiña casa no campo e terras que traballaba con moito in-

terés, e moito mais contento con topar á Xuan por ser paisano e conocido tanto mais porque Xuan falaba o francés correitamente, o que lle era de grande utilidade para tratar c'os aldeás franceses. D. Fernando quería moito e confiaba n'el coma n'un irmán, porque era bó e leal e quería tamén a seu amo, e tiñalle gran respecto. Para Xuan non había mellor señor que D. Fernando, e facía por él canto podía mirando a facenda d'el como cousa propia. Era unha especie de Caleb como aquél famoso criado de Sir Ravenswood que tan ben nos retrata Walter Scott na sua *Pastora de Lammermoor*. Tamén a filla de D. Fernando lle tiña cariño porque era neneiro e trataba aos pequenos con moita dozura, e á ela contaballe as suas aventuras que a moito divertían e gustaban, as batallas onde estara e os perigos que correra. E a nena estaba encantada pendente da palabra de Xuan oíndo-o falar en galego, cando ela oía sô francés diariamente ao mesmo Xuan, que o ben falaba. Contaballe cousas da illa de Fionia, en Dinamarca, a onde primeiramente fóra: o afrancesamento do seu amo Kindelán, e do comandante Lopes de Sobrado que, despois, foi escritor francés en cuio exército chegou a altos grados; a invasión de Rusia; como saíran de Koenisberg os cinco centos mil omes e sesenta mil cabalos de Napoleón; as batallas de Moscova; a entrada en Moscou, o incendio do Kremlin e d'esta vila, e a famosa retirada; o paso de Beresina; as matanzas de Vilna, a fuxida de Napoleón abandonando o exército; como o emperador foi a Elba e volveu despois á se poñer ao fronte dos seus soldados; a batalla de Waterloo; a campaña de Alemaña; a batalla de Leipzig e como se afogou no río o sonado conde polaco Poniatowski que morreu soñando c'oa independencia da sua terra; como caeu Napoleón e o mandaron a Santa Helena; os

tenros amores do subtenente Fábregas, o oficial mais novo do exército de la Romana, con unha linda danesa, que mereceron ser consinados na historia de Dinamarca; a historia da lexión portuguesa e como o seu xeneral Gómes Freire animaba cos soldados lles decindo:

- Eia, rapaces, adiante.

E a filla de D. Fernando entusiasmábase con estas relacións cheas de vida e de encanto, e sempre estaba deseando que lle seguise contando mais historias, que tanto lle gustaban.

D. Fernando de Silvoso, con motivo dos acontecementos políticos, e que a súa saúde, ademais, estaba quebrantada d'abondo, determinou deixar o extranxeiro e retornar á Ouces á se repoñer, ou polo menos á levar unha vida retirada, lonxe do mundanal ruído. Chegou a Silvoso con Anxélica, que así se chamaba a filla, e Xuan, pois os seus servidores de Franza despediraos, tomando despois outros na aldea.

Anxélica despediuse de París, non sen sentimento, porque abandonaba os regalos, festas e amizades que alí fixera, e iba a se sepultar n'un lugar moi lindo, eso sí, pero que, para unha nena casadeira, tiña que resultar un desterro, sen mais distracción que as belezas do campo e a vida contemplativa. Os primeiros días pouco o notou, pero andando tempo, botou de menos os recreos da Corte. Deuse a distraer lendo libros, cuidando o xardín, e largando á paseo ou vendo traballar aos labradores nas faenas do seu oficio. Iba moito á Gandarío á pasear polo areal, que é por certo un dos mellores de Galicia, e moitas veces sentabase debaixo das ramas dos anosos e lindos tarais que alí había e un día arincou o mar. Outras veces chegaba hasta o castelo de Corbeiroa que inda tiña guarnición e hoxe está es-

fondado por ter o mar minado o penedo que o sostíña. Este forte e o de Fontán, foran feitos para defensa da Real Maestranza de Sada. Agora xa non resoa o estrondo da súa artillería no mar de Gándarío. Os cañós pasaron a oficio mais humano, e espetados na terra soportaron hasta fai pouco, c'oa súa bocas, os postes de unha parreira. *Sic transit gloria mundi*. Outras veces, Anxélica, iba rezar á igrexa e contemplaba a Fragachán (3), e á vista dos carballeiros vellos e numerosos das súas fragas recordaba os tempos dos celtas, e despois, en mais de unha composición poética facía alusión a eles, personificando-os, e lles facendo decir:

Homes de outrora que segou a impia
Fouce da morte;
Novos aínda nos topamos sendo,
Mais de outras idas carballeiras vimos
Do tempo voso, etc.

Outras veces subía ao Castro de Reboredo á gozar da espléndida vista que dende alí se disfruta e á contemplar ao seu rente a parroquia enteira, que domina. Vía ao lonxe deliciosos puntos de vista e ao cerca os lugares máis importantes: o Outeiro, c'oa casa onde viviu e morreu o héroe de Panzacola, o coronel D. Xuan de Soto (4), e a casa onde andou á escola o humilde autor de este libro, baixo a dirección d'un celoso e competente mestre, ¡Xuan Varela, de San Cidre! (5) se alá na misteriosa morada da noite e do silencio donde repousas, podese chegar a voz de un vivente, recibe o meu saúdo. Sen ti, a quen debo o primeiro insiño, eu non podería atinxir a maiores estudos, e tal vez non podería escribir esta verídica historia. Despois do Outeiro, Cangas, c'oa casa onde naceu D. Fr. Plácido de Andrade ilustre abadé do moesteiro de Ribas de Sill (6); despois, Bar-

caboa, coa casa rectoral que a fundou e donou á freguesía o crego Bellón, o párroco mais celoso que nela houbo (7); mais adiante, o Casal, co-a casa grande dos Pazos, Vallos, Porras e Lousadas, familias desaparecidas hai tempo tras de tráxicos sucesos, e da que sô quedan os brasós da capela de San Gregorio, de aquél lugar (8). Logo, Mesoiro, onde naceu un héroe de San Payo, o capitán don Xosé Vaamonde de Soto, arroubado a unha vida de gloria por traidora e rápida enfermidade cando aínda nou cumprira vinteun anos de idade (9); mais abaixo, a Lagoa, onde naceu e viviu o ilustre capitán Xácome Colmelo, guerreiro en Flandes, héroe do monte da Pedreira, que sabendo que desembarcaran en Sada des mil ingleses, en menos de tres días axuntou ás sete compañías de milicias do coto de Bergondo e das Mariñas dos Freires, que él mandaba, pasou-lles revista en Meruxo, e c'un centenar de fidalgos que, co-as suas armas e cabalos, se lle uniron, foi en socorro da Cruña, sitiada por Norris e Drake. Peleou c'o enemigo, que estaba no citado punto, protexido por podentísima flota, e como as suas tropas eran moito inferiores en número, e non tiñan artillería, estendéunas á beira do Mero para que parecense mais, cortou os arcos principás da ponte do Burgo para que os ingleses non puidesen pasar, e con eso a cidade puido ser provista de mantimentos. A Historia fará xusticia algún día ao capitán Colmelo e aos tres mil seiscentos valentes bergondás e mariñas que ás suas ordes militaban e formaban aquél pequeno corpo de exército (10). Aspenas de Evarista, ou sea a rebaleira esquerda de Gandarío, chama-se así en memoria de unha belísima dama descendente de aquél héroico capitán, chamada doña Evarista (11). Logo, os formosos labradíos e ridentes prados de Bouzós, onde as Gala-

teas e Amarilis poderían retouzar entre dos espesos salgueiros que forman seves (12); as fragas do Roibal, eternamente verdes (13), e outros deliciosos paraxes a cal mais lindos. Alí, en fin, as sicilianas musas, co-a súa lira de ouro poderían erguel-a voz e cantal-as selvas dinas do Cónsul. Leitor: se algunha ves vas á Ouces, non deixes de subir ao castro de Reboredo á gozar da deliciosa e incomparable vista que, dende alí, se disfruta. Veral-a ría e lindo pobo de Miño e as agrestes montañas da Capela. Oirás o asubío da locomotora arrastrando convoios, e respirarás a todo pulmón o ar mais puro e saudable que os médicos puideran recomendar.

II

O enterro de Xuan de Vilardefrancos foi un acto dos mais sonados que en Ouces se fixera, e non houbera un enterro mais lucido nen tan acompañado; pero non había mais remedio que buscar outro criado que o puidera substituir.

Apareceu un mozo de vinteoito anos, e presentouse á doña Anxélica, pois don Fernando, enfermo de vellos achaques, vivía aleixado de toda crás de negocios, e a filla era a que rexentaba e gobernaba a casa cuidandoa como dona absoluta. Cando o padre tratara de se vir de París, porque os seus intereses reclamaban a súa presenza en Ouces por tempo ilimitado, tuvo Anxélica pena por deixal-os regalos da Corte de Franza onde xa encomenzaba a lucir e ter adoradores, mais tamén sintiu alegría por tornar á Ouces onde nacera e pasara os seus tenros anos. Perdía as diversións de unha grande vila. Xa non oiría

as voces da Malibrán e de outras artistas de sona nen conversaría mais con Musset, Lamartine, e mais literatos que conoecía e trataba, pero viviría unha vida mais repousada e tranquila e mais libre de etiqueta. Así é que logo se afixo aos novos costumes e soe-
dade do campo, tanto mais que á él era moito aficio-
nada. Saía pouco; entretida no seu vasto xardín, e se algunha vez daba algún paseo, era ao castro de Reboredo á gozar da fermosísima vista que desde d'él se disfruta. Á vila apenas iba e case non tiña relacións algunhas. Distraían-a os libros, pero aínda ás veces, tiña algún aburrimiento. Seguindo un costume establecido nas Mariñas, tiña traxe de labradora, que á veces usaba cando iba á vila ou a calquera romaría ou sitio onde non quería que a conocesen, e así via todo sen que ninguén se decatase de quen era. Estebo de Salorio, - este era o nome do novo criado - , presentouse na casa de don Fernando un primeiro de mes, e cando viu aquela nena loura, quedou prendado da súa fermosura, pero sen saber que era a ama, pois vendo-a n'aquél traxe non cuidaba que á fora, e escramou:

- ¡Qué moza, meu Deus!

Anxélica non quedou menos prendada de aquél rapás, figura arrogante, de loura barba, que parecía no seu porte e presenza persoa de categoría se o vestido fose outro. Volveu-se alcendida coma unha amapola e apenas acertaba á falar co-a serenidade de sempre.

- Estebo, dixo por fin, ti vés no canto do noso Xuan de Vilardefrancos, un dos mellores homes que houbo no mundo, e eu teño noticia de que ti tamén és bó e traballador, e que nou deixarás de seguir os seus pasos. No que non entendas, non teñas cortedade de preguntar. O traballo que aquí hai non é moito nen dificultoso. Pero como en cada casa hai seu

costume, por eso che eu decia, podes preguntar cando teñas algunha duda.

Estebo logo se afixo na nova casa. Era mais estimado pol-o seu comportamento, e Anxélica aficionada por él, estaba á cada paso mais contenta c'o seu novo criado indo súa afición n'un aumento tan grande que chegou a se namorar d'el, sentindo por vez primeira o golpe da pasión como sinte un corazón virxe aos vinte anos. Entroulle certa tristeza; fuxía do rapás, e cando n-o tiña diante deseaba tel-o. Facíalle regaliños e procuraba que estivese sempre satisfeito, lle facendo total-as concesións que quería, pero dentro sempre, dos límites da corrección. Ela ben se daba conta da súa afición pero o seu rango social era unha barreira que detía os seus pasos. ¡Namorarse d'un rústico da aldea! Eso era unha tolería na que non se podía pensar en serio. ¡Ela, a dama nobre e rica e de ilustración pouca común, facer parella c'un criado! Pero estas reflexións, e outras mais que facía, como persoa de calidade, viñan logo a se desfacer pol-o poder da pasión. ¡Boh! dicía; ¿non houbo mulleres nobres, ricas e fermosas, que se namoraron de homes de humilde estraición e casaron con eles? E nesta loita padecía d'abondo. Ademais, o respecto ao padre enfermo, que era allivo, poñíalle un freio, pois non iba lixugar suas cañas, porque se chegaba a sospeitar algo, era capás de tolear ou de morrer c'o incomodo. Os días iban pasando e o seu amor medraba sen se poder defender d'él. Na casa tiña a Estebo, home garrido e mozo, no mellor dos seus anos; co'él falaba, co'él trataba, e non podía menos de sufrir a influencia da súa fermosura. Ademais, non via outro home. O trato entendra o cariño, e d'éste non se podía furtar Anxélica. Quíxolle poñer coto, pero non podía. A tristeza pintábase no seu semblante. Retirada no seu cuarto esta-

ba mais que denantes. Lía moito e así vivía isolada dando somente algún pequeno paseo por Bouzós ou pol-o Roibal, recordando os días e os regalos de París e a diferenxia que había entre a capital de Franza e tan arredada aldea. Non deixaba por eso de comprender que tamén Estebo sentía afeito por ela, pero o gran respecto que lle tiña, xeneral n'aquel tempo para as altas clases, facían-o tímido en extremo, e por mais que ela lle bèn daba á comprender a súa pasión, aínda sen se saír dos límites da honestidade, Estebo procedía en forma que parecía lle non corresponder, e esto era o que mais acendía a pasión de Anxélica que á iba vencendo e facía desbotar os escrúpulos que tiña.

Un día, discurrindo como facería para que Estebo tomase confianza e se atrevese á tratar con ela con mais familiaridade, a casualidade deparou-lle o *Orlando Furioso*, que ela moito léra e abrindo o libro ao azar atopou c'o aquel verso que dí:

•Aquí, ispida, tuvo Medoro á Anxélica•, e cerrouno de seguida. Medoro era un pobre soldado de quen Anxélica se namorara, e por él despreciara príncipes e potentados.

- ¿Non podería Estebo sel-o meu Medoro? pensaba Anxélica, e surxiulle un pensamento que tratou de poñer por obra á primeira ocasión, pero c'o maior segredo do mundo, pois en todo andaba tan recatada e con tanto cuidado, que ninguén sabía, nin sospeitar siquera podería no seu amor. E xa que Estebo era tan tímido, tina ela que ser á que rompese primeiro os lazos que o refiñan á se dominar. Recordaba os misteriosos amores de Diana e Endimión, e como aquela deusa aficionada do Pastor infundiulle perpétuo sono para deste xeito regalar-se c'oele, e satisfacendo a súa pasión sen que o mesmo pastor o conocese, e pensaba que non era imposible facer

algo parecido á aquel caso mitolóxico da deusa da castidade.

III

Era domingo de Carnaval. Nos Currás de Bergondiño (14) soaba a gaita e o redobre do tamboril. Sentados n'un banco na cabeceira do campo, estaban gaiteiro e tamborileiro, arrodeados de mozos no intre que algúns choqueiros vagando entre a familia procuraban adevertila, e que parellas de máscaras e outras con traxe ordinario bailaban c'oa alegría dos vinte anos. Algúns rapaces ás veces, tapaban a boca do roncón c'oa monteira, e este quedaba repentinamente mudo entre da risa dos espectadores que o celebraban con donaires e gritos agudos. Habería unha hora de sol escasa, e pol-o Outeiro, camiño da fuliada, iban duas mozas enmascaradas que tropezaron con outra do mesmo xeito que chamaba a atención pol-a careta que levaba. Non era esta careta das que se usaban na aldea, de cartón ruín pobremente pintada com'a das outras, senón de tea negra finísima, ou mellor dito, de un tecido de seda, case transparente, que non quentaba a cara, senón que deixaba pasar a frescura do ar, e ademais era tan rabenada que samente cubría a fronte e o nariz, deixando case descuberto o resto da face, pero non consintindo, con todo, que a persoa que a levase poidese ser conocida. O vestido que a máscara levaba non tiña nada de particular, pero as chegadas da banda de Lubre (15), intrigadas da novidade, e curiosas por saber se pescudaban quen aquela moza poidera ser

comenzaron á bromzala con gracia, e ela, dándose por satisfeita con aquelas recién chegadas, seguiron xuntas hasta entraren na fuliada de Bergondiño.

Ao velas chegar, todas as miradas se fixaron nelas, sobre todo, na da careta de seda, por que outra igual nunca se vira alí, e logo gran número de mozos a rodearon e separaron das compañeiras, para bromeala e convidala á bailar.

Destacábase entre todos o arrogante Estebo que, alègre como nunca, era o primeiro en dicir cousas á rapaza e o amo d'aquela festa. Así é que presto os demais mozos que, inda que lles a moza intrigaba, tiñan medo a Estebo, fóronse pouco a pouco arredando, deixandô sô ao fin c'oa máscara da careta negra, Estebo convidouna á bailar, e bailaron e repetiron o baile, e despois comenzaron animada e alegre conversa chea de donaires e agudezas, polo que, Estebo, de quen á moza sabía algunhas cousas, que él cuidaba segredos, interesáronlle tanto, que fixo o propósito de non se apartar d'ela hasta pescudar quen sería rapaza tan agradable que se deixaba querer, e que, á xusgar pol-a xentileza do corpo, debía ter unha cara que do corpo non desmerecera.

Inda se o sol non puxera, e a máscara tratou de largar.

- Inda e mui cedo, dixolle Estebo.

- Non importa. Eu quero chegar á casa case con día. Meus pais non me deixaban vir e eu, para conseguilo, díxenlles que iría ver unha amiga e que retornaría cedo, facendo despois os labores que tiña que facer.

- Pois entón vouche facer compañía que eu tamén teño que estar cedo na casa.

- Non veñas. Ben vou soa.

- E eu teño que pasar por diante d'ela. A casa grande de teu amo é camiño obrigado para min.

- Logo tí, es tamén de Silvoso ou da Lagoa.

- Xa o saberás despois.

- Non; ti debes de ser de algún d'esos lugares.

- Dígoche que xa o saberás.

Saíron dos Currás en amigable compañía e cada paso mais animados, sobre todo Estebo, que se morría por vel-a cara da moza.

- ¿Porque non atiral-a careta? decíalle.

- Porque aínda é día e temo que algún que pase me conoza e seipan na miña casa que estiven na fuliada.

- ¡Pero si te veréi eu sô!

- Nin tampouco quero que ti me vexas.

- ¿Pero non me has de ensinar esa cara que tan linda debe de ser? ¿Non ma poñerás ao descuberto para que eu a poida contemplar.

- Agora non; mais tarde.

- Mira, nena, mesmo me veñen ganas de cha arrincar. E fixo ademán de o querer facer.

- Estebo, eso non se fai. As de ter mais crianza e xuicio. E deu un paso atrás como para se arredar d'él. - E se te empeñas neso, deixo a tua compañía.

- Non te enfades, nena, reprecou él, lle tomando as más, e logo añadiu:

- ¡Qué más tan fidalgas! ¡Qué lindas! ¡Ti debes ser costureira ou estar servindo na casa de algún señor da Lagoa.

- ¿Gústanche as miñas más?

- Xá cho dixen. Non vin más mais finas na miña vida. E apretoullas con forza facendo logo o mesmo, e apalpando nos brazos da rapaza.

- Vaia, Estebo, non seas así. Garda eses atrevi-

mentos para tua ama, que ben guapa é. A min non me toques.

- ¡Miña ama! ¡Se fora do meu igual!

- ¿Gústache tua ama?

- ¡Vaia, se me gusta! ¡Se fora do meu igual!

- Pero, mira. Díxome un paxariño que é moito o te quer; que che regalou moitos vestidos; que te trata con moita dozura, e sempre está sorrindo para ti. ¿É certo?

- ¡Ai, miña ama! Esa si que é señora. É certo, é: este traxe que visto e un dos que me ela regalou. Sempre me tratou moito ben e, efectivamente, quéreme moito.

- Aínda has de quedar de amo na casa.

- Ti toleache, rapaza. ¿Cuidas que unha señora tan principal ha de mirar para min con outros fins que os de me demostrar que está contenta dos meus servicios? Se fora do meu igual, aínda podería sospeitar que era amor o que me tiña. Pero esto, nen soñalo.

- ¿E quereríala?

- ¿Eu? ¡Vaia se a querería! Se me fose acaido, sei que ma comería a bicos, porque señora mais bonita non a vin na miña vida.

- Pois non seas bobo, Estebo. As señoras tamén se namoran porque son mulleres coma nós, e cando a pasión domina, todos somos do mesmo igual. E, mira; cando ela che regala e che sorri, é que certamente está namorada de tí, e ti non debes desprezias a ocasión. Inda has de ser señor.

- ¡Boh!, ti búrlaste de min. Iba miña ama namorarse d'un pobre criado coma min. Ti toleache. De quen parece que me vou namorar, e de ti. Non vin rapaza mais falangueira, e certamente vou encantado do teu falar. Ardo por che ver a cara, pois tesme

enmeigado, e ademais sabes de min moitas cousas que non sei quen chas puido decir.

Así seguiron falando, e de cousa en cousa, todas de amor. A nena deixabase querer, e Estebo facendo co-ela como é costume na aldea, lle dando apretós e beliscos, e lle facendo bóchegas de que ela moito se ría e facía fuxirille, de xeito que Estebo, cada paso acendíase mais e sentía non só curiosidade senón tamén desexos por aquela rapaza.

Chegaron, por fin, a Silvoso. Inda que cedo, a noite pechara. Todo estaba caladiño, só a veces se sentía o ladrar d'un can ao lonxe. Pasaron por diante da casa grande e nen lus nin rumor de xente había. A moza iba arrimada á muralla da horta, e ao pasar por diante da porta falsa, púxolle a man e a porta cedeu, lle decindo a moza á Estebo:

Hai aberta esta porta. Disque a horta d'esta casa é de grande largueza e mui bonita. ¡Quén me dera vela!

- Agora e mui tarde e non se vé, senón, con moito gusto cha enseñaría.

- Pero, - respondeu a moza a Estebo -, aínda que non vexa as bonituras pol-o menos poderíame dar conta de tanta largueza como tén.

- Eso, si.

E entraron. A os poucos pasos tropezaron c'un mobele que estaba no alpendre da palleira.

- ¿Qué é esto? dixo a moza.

- Un sofá que tén aquí miña ama para tomar o fresco no vran, e este ano aínda non o levaron de aquí.

- ¡Un sofá! Quen me dera ser señora para ter un. Din que da moito gusto o sentarse n'eles.

- Pois proba e verás.

Entón a moza sentóuse no sofá, decindo:

- ¡Qué gustiño! Este si que é sentadeiro. Parece que mesmo veñen ganas de non se erguer d'él.

- Pois déixate estar.

- Este si que é bon sitio para tunar, dixo a moza. As tuas compañeiras deben de estar contentas.

- Non é moito, por que a señora non as deixa estar de tuna, nen a min tampouco me deixa sair de noite.

- E despois cuidas que non está namorada de ti. Ti és cego.

Seguiu o diálogo cada vez mais animado, e Esteban, que xa non cabía no pelexo, desexoso de se aproveitar da ocasión que alí se lle apresentaba, porque a soedade, e sobre todo, a escuridade da noite que xa pechara, alimentaban o ardor do mozo. Topara c'unha moza do seu igual e, con toda a liberdade que hai entre da xente nova. De cousa en cousa, pasou a lletomar as más e inda que ela llas retiraba, era para llas volver á deixar. Mais logo quedou todo calado e somentes se oía un rumor do roce de dous corpos e o fatigoso suspirar de duas almas tenrísicamente fundíndose n'unha soa. O amor trunfaba do virxinal decoro.

IV

Cando Anxélica se decatou de que pouco conseguía c'os seus procedimentos e de que estaba espoxada á ser fábula das xentes, traballando pol-a sua propia caída, houbo momento en que tivo vergonza da sua conducta. Ela, unha moza rica, ben parecida e de alta sociedade, buscar un mísero rústico de humilde capa social... Era tolería. Espoñíase á murmuración

do vulgo, á vergorza da familia, lexugando seus brasós, e sobre todo, á cólera dun pai debile e enfermo. Pero a estas reflexiós viña logo a pasión á destruílas. Estebo era un guapo rapás. Moitas mulleres de categoría casaran con homes debaixo nacemento e foron felices. Ademais, — e aquí entra por parte o egoísmo —, Auxélica necesitaba un home que á quixese, que mirase pol-os seus intereses cando o pai lle faltara, o que non estaba lonxe, e Estebo era honrado e disposto e susceptible de adeprender moitas cousas. Estas últimas consideraciós, sobre todo, comenzaron á tomar corpo no seu espírito e un día escriamou:

— ¡Boh, á que tanto cavilar! Estebo será meu in da que eu teña que sacrificalo todo.

Era entón o tempo de Carnaval. Anxélica paseaba preocupada pol-o seu cuarto dando renda solta á sua pasión. O amor na sua mente iba traballando. Pensou, pois, en satisfacer a sua pasión, buscando un medio seguro que non fallase e quedase envolto nas sombras do misterio e oculto para sempre. Fose o que fose o resultado, non recuou ante do peligroso do caso e tratou de xugar o todo pol-o todo. Fechou a cerradura do cuarto para que ninguén poidera sorprendela. Cambiou de vestido, poñendo un novo d'unha côr que ninguén lle vira aínda, e os roxos cabelos finxindo de negro. Púxose á cabeza un pano como os que mais se usaban na aldea, colleu unha careta de seda mui fina, que sen sofocala, non permitía que o rostro lle fose visto. Mirouse ao espello e quedou satisfeita. Estaba que era imposible o conocelea. Xa a xente toda saíra da casa por ser día de festa. Todos tiñan licencia hasta as nove da noite incluso Estebo. Somente quedaba na casa Don Fernando que, con motivo de enfermidade, encerrabase na biblioteca, na que botaba largos sonos sen chamar

á ninguén para nada de modo que non se sabía se o había na casa.

Cando estivo certa de que xa non quedaba na casa grande ningún dos criados ou servidores, baixou caladiñamente, fechou a porta principal e saíu pol-a da eira, que deixou ben arrimada de xeito que parecía cerrada, e entrou na solitaria corredeira. O corazón saltáballe c'oa emoción. Tres veces volveu o pé atrás e tres veces avanzou; á terceira con resolución e valentía, Baixou pol-as leiras e prados de Bouzós, pasou pol-a fonte de Pardiñas e meteuse nas Fragas do Roibal, onde puxo a careta. Nen alma a vira. Seguíu ao Mato (16) onde atopou á tres máscaras c'oas que entablou conversa, e xuntas entraron á fuliada nos Currás de Bergondiño. Alí topou á Estebo, e deixouse acompañar d'él seguindo a súa aventura hasta o fin, como deixamos relatada.

Apenas catro meses tiñan pasado dendes que Estebo collera a primeira flor do xardín de Anxélica, e xa o amor comenzaba a dar sinais de que estaba presto a dar fruto. Era cuestión de tempo o seu desenvolvemento, e Anxélica, comprometida da peor maneira que pode estar unha muller da súa condición, non sabía que partido tomar, e toda se debullaba en buscar unha honrosa solución ao conflito en que estaba e as terribles consecuencias que lle podían sobrevir se o non conxuraba axiña. A súa deshonra sería pública e notoria, o pai morrería de pena e de dôr, e Estebo corría perigo de ser apartado de seu lado. Con estes dôrosos pensamentos, Anxélica non comía nen bebía, nen topaba medio de saír do seu atolladeiro. Pero se Anxélica padecía c'ô previsto estado en que se atopaba, non menos padecía e cavilaba Estebo. Pensaba que todo o estado á que dera lugar a situación en que ambos a dous estaban, non podería ser duradeiro nin ter solución favorable

para él. Aquelo fora uu capricho de muller, e unha ves satisfeito éste como estaba, o esquecemento sería seu fin, tanto mais canto que Anxélica endexamais de casamento falara, e dada a desigualdade de condición, nen en soño podería pasar que unha señora de tanta alcurnia e fermosa e rica como Anxélica, á quen lle sobrarían maridos, viñese á dar sua man á un rústico coma él. Non sabía pois, o home, como se resolver. Viase botado da casa se antes non caía baixo da ira de don Fernando que, cando soubese todo, non deixaría de tomar xusta vinganza. O mellor sería largar antes de que o despediran, pero ¿e Anxélica? Se se largaba, cuidaría que renunciaba ao seu amor. ¿Quedarse? Sería correr o risco da vinganza do pai ofendido.

A sua boa fortuna deparoulle un parente que, moitas veces, viña da sua aldeá a velo e lle traer noticias da sua xente, e éste foi o que lle deu unha idea para saír de aquel paso. Cando Estebo terminou de lle facer relación dos seus amores e dos seus temores, o parente sorriu e dixo:

- Afógaste en pouca auga, e eso é por que queres. Se te guías por min hoxe mesmo sairás das tuas congoxas. Vai xunto da tua ama e dille: Señora, eu voume. Moito o sinto, pero non teño mais remedio que deixar esta casa. E se ela che di por que te vás, respondes: que te manda chamar teu pai porque quer casarte e ten o casamento concertado c'unha moza rica que é para ti unha comenencia que non podes desaproveitar. Según a resposta que che dea, así che eu aconsellarei o que cuido que terás que facer.

Estebo viu o ceo aberto c'o dito do parente. Largou a xunto de Anxélica:

- Señora, eu voume, - dixolle, medio turbado e

medio alegre - meu pai mandame chamar, e xa non volverei.

Anxélica quedou sorprendida e confusa. Non se espicaba cómo e por que causa quería marcharse Estebo, así é que respondeu:

- ¿Non estás contento? ¿Qué che falta?

- Estou contentísimo. Xamais o pasarei mellor en ningunha parte do mundo, nen tampouco me esquencerei das suas bondades e do moito que lle debo e nunca poderei pagar. O reconecimento para vostede morrerá comigo, pero meu pai mándame chamar porque concertoume un casamento c'unha rapaza rica, e non quer que eu perda ocasión como esa. Eu non teño mais remedio que lle obedecer, e é pol-o que lle viña a pedil-a miña conta.

- ¿Pero esa moza - respondeu vivamente Anxélica - val mais que min?

- Non señora, coma vosté non val.

- Pois entón, quédate e casarás comigo.

Alegre e satisfeito saíu Estebo da sua entrevista. Non daba creto ás promesas de Anxélica. Parecialle imposible o que lle dixera e cuidaba qu'él non oíra ben, e non cesaba de dar gracias ao parente por cuia industria quedara despexado o turbo incidente da sua vida.

Pero o caso non estaba resolto de todo. Anxélica necesifaba do permiso paterno. ¿E como oter éste? O pai, era seguro que llo negaría, e ademais, no estado delicado en que se atopaba, se sabía, ou siquera sospeitaba aqueles amores que lexugaban os seus brasós. sería fácil que estalase de ira e sucumbise de rabia. A fortuna, que tanto sonrira a Estebo, libertou no de aquel novo perigo. A D. Fernando deu-lle un forte ataque. Toda a casa se alarmou, e Estebo colleu un cabalo, e en pelo, para non se detér en o ensillar, correu a Sada en busca do doutor Taibó,

que era o millor físico que había na volta. Home estudioso e amante e aínda vaidoso da súa profesión, gozaba cando súa ciencia trunfaba da enfermidade. Vivía no Pedregal, onde tiña unha posesión boa e moi ben cuidada. Sada entón estaba en decadencia. Non era á vila alegre e poboada de cando tiña a Real Maestranza e unha guarnición relativamente forte. Xa non se daban no seu edificio os espectáculos que describe o ilustre Cornide, un dos sabios mais grandes que tuvo Galicia, o que foi actor e espectador d'eles. Alí se representaban as comedias do gran Caldeirón, escollidas pol-o distinguido Xil, e bailes moi concurridos. Os mellores gaiteiros amenizaban as festas e o alumbrado era de grande potencia (17). Nen era Sada tampouco o que é agora, vila de moda con gustos modernos, bon comercio, e un tranvía que a une á capital da provincia, en substitución dos antigos coches e automóviles. Na Añota (18) topou Estebo c'ô doctor, cando éste regresaba de facer visitas. Parouno. Contoulle o caso, e como na casa grande de Silvoso se reclamaban os seus servicios profesionás. O doctor, que aínda que entrado en anos, conservaba a súa gallardía e figura como dos primeiros tempos en que empezara a exercer, sacudíu o seu eterno chaquetón de coiro que nunca deixaba, e ambos, él e Estebo, deron volta á vel-o enfermo. Cando o doctor o reconeceu, dixo:

- Está morto.

A os poucos días, D. Fernando xacía sepultado no cemiterio de Ouces. Fixéronselle us funerás de primeira, e foi moi chorado dos veciños porque era moi bô. Anxélica quedou desolada, pero aminguaba un tanto a súa dor de filla o ter descontada aquela morte, dado o estado infelís de D. Fernando, e verse libre do compromiso mais grande que quizá tivera

na sua curta carreira. Entón quedaba libre e dona dos seus actos, e non había impedimento nen reparo algún para facer de Estebo seu home.

Pasadas unhas semanas deulle a Estebo unha carta para que lla levase ao crego. Nela recomendáballe que atendese o que lle él rogase e que era asunto de extremada urxencia, d'eses que non dan espera nen dilación. Era o crego mui'bô señor, e pertencía á aristocrática familia. Sua nai, unha Ponce de León, descendía en liña recta do eximio Xuan Ponce de León, o célebre navegador e conquistador de Porto Rico. Nado â banda de Ferrol, onde hai moitos Ponces de León, igualmente descendentes de aquel célebre personaxe, inda que ignorantes, tal ves do seu ilustre orixe, suprimíu medio apellido, quedándose somente c'ô de Ponce (19), recibiu a Estebo con moito agrado, pero cando éste comenzou a falar que doña Anxélica quería casar co'él, o crego deu un brinco, cuidando que Estebo estaba tolo, e dixo:

- ¡Cala rapás! ¡Ti estás tolo! Mira que o Carnaval xa hai moito que pasou. ¡Casar contigo doña Anxélica! ¡Ave María Purísima! Pensa ben o que dis. Eu falarei con ela, porque ti estaste burlando de tua ama e de min, o que eu non podoo consentir de ningunha maneira. O aristócrata non podía dar afecto á que Anxélica concebise tan gran pasión hasta o extremo de lexugar o seu nome, levando ao tálamo o seu humilde criado. Falou, pois, con Anxélica, íratando do estapendo caso, pero cando viu, e se convenceu de que, efectivamente, quería casar con Estebo, xa non quixo falar mais, antes ao contrario, alabou a sua resolución e añadió que era o mellor partido que podía tomar, tanto mais que Estebo era era bô rapás e bô cristiano.

Pero aínda Anxélica non estaba satisfeita de todo.

Unha das cousas que a preocupaban era a guerra civil. Estebo era miliciano, e, se por acaso os carlistas chegaban a Bergondo, Estebo podía ser vítima da causa cristina. Por fin, o abrazo de Vergara, trouxo a paz, e c'o este motivo, o día vinte de Outono de mil oitocentos trintanove celebrouse en Bergondo unha función de gracias á expensas do comandante e oficiás da súa milicia nacional. O comandante D. Xovita de Romai, da ilustre casa de Fiobre, era o xefe da milicia, o que a reuniu e lle pasou revista diante da súa casa, no mesmo sitio onde douscentos cuarenta anos antes o fixera o capitán Colmelo ás sete compañías do seu mando. Montado n-un precioso cabalo branco, conduxo os milicianos hasta o adro de Bergondo. Todos vestían de gala, e Romai, mozo e apostro, parecía mais do que era. D'él podería decirse, imitando a frase dos soldados do Príncipe de Limia, Xuan de Seoane: «Comandante, é; xeneral parece».

A igrexa estaba adornada con moita pompa. Ao chegar ao adro, un caseiro recolleu o cabalo do comandante, e este e os seus, entraron no templo onde xa estaban unha compañía de Infantería e unha sección de Artilería que a vila de Sada enviaba para dar mellor realce e esplendor á festa. Ocupou a catedral D. Tomás Ladrón de Guevara, parente de Romai. Non era un Bossuet, pero falaba ben. O Espírito Santo, reserváballo unha mitra, pero entón non era mais que abade de San Xián de Serantes. Houbo profusión de fogos, e despois da misa, no campo, música e baile. O comandante Romai, c'o seu vistoso uniforme chamaba a atención de toda a familia, que era moitísima á que acudira ao adro á vel-a mtlicia e tropa de liña. Entre dos espectadores, ademais de Anxélica, estaba a Bamba, a mellor moza que había nas Mariñas, e da que an-

daba enamorado o comandante (20). Dende doña María Peréz, á nobre infanzona que dera cabazas ao Rey Sabio e á moitos manates, e ao fin casou c'un pobre trovador (21), non houbera nesta terra beleza que lle igualara, salvo doña Inés de Castro, da casa de Lemos, reina infelís de Portugal.

Sempre os mariñas tiveron grande afecto á casa de Castro, e aínda hoxe cando se fala do conde de Lemos, dise simplemente «O Conde», porque supón que non pode haber outro máis grande en Galicia, salvo o Rey, e os condes correspondían igualmente á tal afecto. Inda se conserva en Ouces un viril regalado pol-o Rey Fernando VI, por mediación de unha condesa de Lemos (22). O cariño entre condes e súbditos podía vir, de que os Castros tiñán terras nas Mariñas, tal vés en Dás, igrexa que o couto de Bergondo absorbeu, e tal vés en Dás naceu a belísima e desgraciada doña Inés, desventurada muller antes da morte, na morte, e despois da morte. Nacera para o amor, pero o destino dispoñía outra cousa. Como di o poeta:

Contra a cruenta
Rayva ferina
Face divina
Non lle valeu.
Sua alma pura
Nos ceos se encerra,
Triste da terra,
Porque a perdeu.

¡Feligreses de Bergondo! Cando vaiades á misa ao convento acordádevos de aquela muller tan bela como infortunada. Ela era vosa paisana e debedes ter orgullo de sel-o de tan excelsa muller. Se as pe-

dras da igreſia falaran poderían decir tantas veces oíran unha pregaría de doña Inés de Castro, porque esta igreſia é a mesma de Dás, que derrumbada pol-o peso dos anos, e numerada das pedras, foi trasladada fermándose o templo que hoxe vemos (23).

Levados ao cabo con á toda rapidés os trámites legás, Anvélica, ao pouco tempo, casaba con Estebo. Celebrouse o casamento segredamente e sen pompa, á causa do recente loito da novia, e cando se fixo público foi ouxeto de apasionados comentarios, sobre todo, por parte das mulleres e dos *Petrus in cunctis* da parroquia. Ao día seguinte da boda, Anxélica, era madre d'unha robusta e linda nena. Despois de saíre do seu cuidado, díxolle ao home:

- Estebo, agora todo cambiou para nós. Ti tés que procurar adeprender moitas cousas e portarte coma un fidalgo que te eu fixen c'oa nosa unión. Tés que adeprender a ler e á escribir, e á gobernar o que eu teño, que é tanto que nen o soñarías. Teño tamén posesiós en Franza, e como ao mellor haberá que ir por alí é preciso que seipas falar ben o francés e as maneiras finas das persoas da boa sociedade d'aquela terra, Eu che servirei de mestre.

En menos d'un ano, Estebo lía, contaba e falaba relativamente o francés, que se lle comprendía ben. Cobraba as rendas da muller, e Anxélica non se metía en nada da administración. Cando un caseiro viña a lle pagar a renda, decíalle:

- Alá o amo,

Un d'eles, chamado Martis, morriase de invexa ao saber tal e agregaba:

- Eu á Estebo ei de lle chamar de ti, porque é tan señor coma mín. Pero cando chegou a hora, foi c'oa monteira na man, lle chamando a Estebo: señor amo.

Estebo non se ensoberbeceu c' o seu novo estado, como xeneralmente acontece aos homes de humilde orixe. Ao ano tivo outra nena de Anxélica; pero cando o home se cuidaba felís, unha traicioneira pulmonía, arrincoulle en poucos días aquela felicidade. lle arrebatando a compañeira que tanto o amara e tanto se sacrificara por él. O párroco fixo o seu panxírico. «Vede aquí, decía no púlpito, a inestabilidade das cousas humanas. Unha señora noble e rica, adornada de extraordinaria beleza e de todas as virtudes cristianas, foi levada polo Señor arrincada ás miserias d' este mundo. Os pobres d' esta feligresía perden unha man caridosa que os alimentaba e os socorria con largueza amiudadas veces; á igrexa unha das suas fillas mais devotas; pero como n' esta vida non hai quen non teña debilidades, esta santa muller, se algunha tuvo, foi a de amar moito; empero por eso mesmo, ela será perdoada. O Señor tamén perdoou á pecadora porque amara moito. *Remittuntur ei peccata multa quoniam dilexit multum.*

Estebo quedou desconsolado co' as suas duas nenas que criou con moito agarimo. El adprendera e afinárase moito e o que o vise tan guapo e tan portado e con tan distinguidas maneiras, non cuidara endexamais que fora un aldeán saído de un escuro rincuncho de esquencida aldea. Todos o querian ben, pero con certa invexa, e cando saía na compañía das fillas, os que o atopaban, sobre todo, os mozos, mormuraban con deixo de amargueza:

- ¡Qué fora Estebo!

† *Florencio Vaamonde.*

N O T A S

(1) Silvoso é un lugar de Ouces, parroquia ésta onde se desenrola tóda a acción da novela.

(2) O Outeiro é outro lugar do que, parte d'él pertence á freguesía de Bergondo, e parte á de Ouces. A escola do Outeiro, sita na parte correspondente a Ouces, ten de existencia no mesmo lugar por riba de 200 anos, sendo tal vez a mais antiga de Galicia. Oxe è unha escola pública destinada a dar o ensino somente aos nenos e nenas das parroquias de Ouces e Lubre.

(3) Recibe o nome de Fragachán, a planicie ou terra baixa que se estende ao redor e pol-o frente da igrexa parroquial de Ouces.

(4) No Socorro e toma de Panzacola, D. Xuan de Soto foi o primeiro que pison terra enemíga a pesar do fogo de cañón que lle fixo o castelo de Barrancas Coloradas, e debido ao seu heróico comportamento caeu a cidade no poder dos españoles. A biografía de este ilustre militar está xa publicada, e a ela remitimos ao lector. A casa do Outeiro, era propiedade de D. Xuan de Soto, e actualmente é a sinalada c'o n.º 3. Nela naceu o o autor da presente novela.

(5) San Cidre é un populoso lugar que pertence á parroquia de Bergondo. No medio do seu campo tópase unha capela moderna que substituíu á que no mesmo sitio erixira en 1632 o prior de Bergondo Fr. Xuan de Hinoxal. Nela custòdianse as imaxes de San Cidre e de Santa María da Cabeza vestidos con traxes de labradores gallegos. típica e verdadeira indumentaria da terra das Mariñas.

(6) Esta casa é a primeira que se topa baixando do Outeiro pol-o campo da Curuxa. Non é a primitiva, pois desfeita ésta, que era un gran pazo, co-a sua pe dra edificouse a actual, por certo ben humilde

(7) D. Xacobe Ventura Bellón rixeu a freguesía desde 1721 a 1762 ano en que finou. Fixo a igrexa parroquial á cimentos, acabándose a obra no ano 1751. Igualmente custeou as imaxes que inda hoxe se veneran no templo, ao que dotou ademais de ricas alfaias, ornamentos etcétera. Tamèn construíu a casa rectoral legándoa á freguesía para morada dos párrocos.

(8) A capela de San Gregorio ou do Casal, foi fundada por doña Margarida Vallo, muller de D. Gregorio de Pazos, en 1652. No seu frontis campear, nun escudo, as armas dos Pazos, Vallos e Porras, as que se repiten nun retablo churigueiresco do interior do templo. Nesta capela celebráronse as honras fúnebres pol-o eterno descanso de don Florencio Vaamonde, o autor d'este libro.

(9) D. Xosé Vaamonde, capitán do provincial de Betanzos, pol-a súa bizarría na batalla da Ponte de San Payo, foi recompensado co-o distintivo creado con motivo de tan glorioso feito de armas. No noso arquivo familiar gárdase o orixinal do diploma da concesión, dado pol- conde de Noroña, xeneral que mandou a batalla, cuyo orixinal é o único que se coñece en España.

(10) Os feitos de Xacome Colmelo poden verse no *Boletín de la Real Academia Gallega*, tomos III, pag. 273 e IV, pag. 33.

(11) Doña Evarista de Ponte, casada con un Colmelo, foi unha señora moito distinguida e ilustrada. Non só parte da ribeira leva o seu nome, por haberlle pertencido, senón que pol-as súas afeccións á agricultura introduxo na Mariña unha escolleita casta de patacas que inda oxe dura e chaman *evaristas*.

(12) Chaman Bouzós aos terreos sitos abaixo do lugar de Cangas, camiño da igrexa.

(13) O Roibal é a parte montuosa da freguesía, ao pé do Castro de Reboredo, no camiño que vai do Río de Cangas ao templo parroquial.

(14) Bergondiño é un lugar que, parte d'el, é de Bergondo, e parte de Ouces. No puuto donde converxen ambas parroquias, hai unha especie de praza chamada *Os Currás de Bergondiño*, ou simplemente *Os Currás*.

(15) Lubre, freguesía teslante co-a de Ouces.

(16) O Mato pertence á Ouces e está abaixo de Bergondiño.

(17) A Real Maestranza de Sada, para fabricazón de enxarcia. Iona mantelería panos e lenzos, foi fundada en 1690, feneecendo ao pouco tempo. Restablecida o ano 1752, no de 1762 foi trasladada a Ferrol. Estaba defendida pol-o antigo castelo de Fontán, que montaba sete cañóns, e pol-o de Corbeiroa, erixido a mediados do século XVIII para seis cañóns. A Real Maestranza era centro de reunión e de cultura das familias nobiliarias das Mariñas, e de unha das súas festas deixounos memoria o sabio D. Xosé Cornide nus versos gallegos que foron publicados no *Boletín de la Real Academia Gallega*, tomo X, páxinas 162 e 179.

(18) Chamam A Añota aos terreos que se acham a medio camiño dos lugares de Mesoiro e Costa de Ouces.

(19) Este crego chamábase D. Audrés Bouzamayor e Ponce de León, e gobernou a parroquia desde o ano 1835 ao de 1849.

(20) D. Xovía Romal foi no seu tempo o cabaleiro mais popular das Mariñas. Xefe dos milicianos, e contrario ao partido gubernamental instruíu militarmente aos paisanos no monte de Santa María e con eles acudiu á batalla de Neda, pero con éxito desgrazado. Perfectía a unha das mais ilustres familias, non só das da bisbarra de Betanzos, senón das de Galicia. Da súa casa era a antiquísima capela de Santa Catalina incluída no moesteiro de Bergondo, na que se achaban sepultados seus ascendentes os Mariñas, Marcotes, Raposos, Ribadeneiras, Pontes, Andrades e outros. N-esta capela había un magnífico retablo con moi boas esculturas e c-os escudos dos citados cabaleiros, cuyo retablo foi non hai moito barbaramente arrincado do seu sitio e levado á igrexa de Rois.

(21) A famosísima María a *Balteira* conocida tamén por a *Soldadeira* e outros nomes. Suas andanzas corren impresas en diferentes obras.

(22) Non é un viril senón un caliz de prata con súa patena, ricamente dourado, c'oas armas reais ao pé e a inscripção: *D. Fernandus Sextus D. G. Hispaniarum Rex etc.* Veu para Ouces en 1753.

(23) N-este pasaxe ou houbo erro histórico por parte do autor, ou este deixou correr a fantasía para embelecer o párrafo. A verdade histórica é esta: a igrexa parroquial de Dás existía xa no ano 910 baixo a advocación de S. Martiño, e estaba edificada no lugar de San Cidre ao sitio inda oxe chamado San Martiño. Perseveraba en 1219, ano no que el Rey Alfonso IX a incorporou ao moesteiro de Bergondo. O templo d'esta abadía data do século XII, moi posterior, pois, ao de Dás.

O padre de Doña Inés de Castro, D. Pedro Fernández de Castro, o da *Guerra*, viviu en Betanzos, e inda conservamos documentos expedidos por él durante a súa permanencia en dita cidade. Frecuentaba moito a igrexa de Bergondo, sintindo pol-os seus monxes moita predilección, tanto que o abade Don Fernando suscribe como testimoia o testamento que dito Procer otorgou en Allariz no ano 1337. Non sería, pois, de extrañar, que algunha das súas fillas, Doña Xuana ou Doña Inés de Castro — ambas raíñas — o acompañasen nas súas visitas ao convento de Bergondo.

CADA EXEMPRAR

de

LAR, VÉNDESE

En Cuba e Norte América á	10 centavos
Na República Arxentina	20 centavos
Na Península e África	30 céntimos

SUSCRICIÓN A 6 NÚMEROS, NA PENÍNSUA
E ÁFRICA 1'60 PESETAS

AUGAS MINERO-MEDICINAES
BICARBONATADO - SÓDICAS
DE
M O N D A R I Z
FONTES DE GÁNDARA E TRONCOSO
AS MAIS ALCALINAS DE HESPAÑA
PROPIEDAD DE DOS
FILLOS DE PEINADOR

Lea vostede o boletín mensual da
Cultura Galega

— **N Ó S** —

que aparece con toda regularidade o
15 de cada mes.

Suscripción a 12 números 6 pesetas
número solto 1 peseta

ADEMINISTRACION E IMPRENTA
Real, 36 1.º — (A Cruña)

